

INTERKULTURALNO OBRAZOVANJE IZ DISKURSA ODRŽIVOG RAZVOJA

Milica Andevski

Filozofski fakultet, Univerzitet u
Novom Sadu, Srbija
andevski@ff.uns.ac.rs

Tamara Dragojević

Filozofski fakultet, Univerzitet u
Novom Sadu, Srbija
tamara.dragojevic@ff.uns.ac.rs

Jovana Turudić

Filozofski fakultet, Univerzitet u
Novom Sadu, Srbija
jovana.turudic@ff.uns.ac.rs

Održivi razvoj se u sistemu vaspitanja i obrazovanja pojavio kao novi diskurs koji je doveo do pomeranja obrazovno-teorijskih ideja i intencija koje su se u školi reflektovale u promišljanju novih međuljudskih odnosa i novih odnosa između čoveka i prirode. Interkulturalno obrazovanje u sastavu svog kurikulumu sadrži i ciljeve održivog razvoja najviše kroz usmerenost na razvijanje aktivnog i odgovornog odnosa prema drugim ljudima, životnoj sredini uz uzimanje u obzir i perspektive budućnosti. Razvojem ovih ciljeva i ishoda program interkulturalnog obrazovanja putem međupredmetnih tema, međupredmetnih oblasti kao i putem aktivnosti interkulturalnog učenja, obrazovanje učenika usmerava na život i rad u savremenom društvu pred kojim se postavlja zahtev da postane održivo. Poslednjih godina, u utemeljenjima interkulturalnog obrazovanja i učenja uviđa se da interdisciplinarnost nije dovoljna, tako da se razmišlja o pojačavanju ove premise i njenom približavanju ka transdisciplinarnosti. Polazimo od toga da interkulturalno obrazovanje svoje centralno uporište nalazi izvan naučnog sistema jedne discipline i da reflektuje transdisciplinarnu usmerenost ka nauci o održivosti. Razvojem održive perspektive interkulturalnog obrazovanja jača se odgovornost mladih prema sredini koja ih okružuje kao i njihovo osveščivanje da ostanu na visini zahteva vremena u kome žive i koji izazove transformisanja vide u obračunu sa krizom vrednosti u međuljudskim odnosima i ophođenju prema okolini.

Ključne reči: interkulturalno obrazovanje, interkulturalno učenje, održivi razvoj, održivost, transdisciplinarnost

Intercultural education from the discourse of sustainable development

Sustainable development appeared in the system of upbringing and education as a new discourse that led to a shift in educational-theoretical ideas and intentions that were reflected in the school in thinking about new interpersonal relationships and new relationships between man and nature. Intercultural education as part of its curriculum includes the goals of sustainable development, mainly through the focus on developing an active and responsible relationship towards other people, the environment, while also taking into account the perspective of the future. By developing these goals and outcomes, the program of intercultural education through cross-curricular topics, cross-curricular areas as well as through intercultural learning activities, directs students' education to life and work in modern society, which is faced with the demand to become sustainable. In recent years, in the foundations of intercultural education and learning, it has been realized that interdisciplinarity is not enough, so they are thinking about strengthening this premise and bringing it closer to transdisciplinarity. We start from the fact that intercultural education finds its central foothold outside the scientific system of one discipline and that it reflects the transdisciplinary focus of sustainability science. The development of a sustainable perspective of intercultural education strengthens the responsibility of young people towards the environment that surrounds them, as well as their awareness to stay up to the demands of the times in which they live and who see the challenges of transformation in dealing with the crisis of values in interpersonal relationships and treatment of the environment.

Keywords: intercultural education, intercultural learning, sustainable development, sustainability, transdisciplinarity

1. Uvod

Razvoj ljudske civilizacije markiran je agresivnom ekspanzionističkom ekonomskom politikom, snažnom upotrebom vojne-tehničke-naučne moći, egocentrično-utilitarističkim odnosom prema prirodi ali i prema drugim ljudima i kulturi, porastom stanovništva, rastućim jazom između bogatih i siromašnih. Kako je danas prisutno intenzivno trošenje prostora i resursa, koji su već dostigli svoje granice izdržljivosti, dalji rast i razvoj mora da bude usmeren prema okolini, u ravnoteži sa njom i njenim zakonitostima, da bude održiv. Izraz *održivi razvoj*

(nem. Nachhaltige Entwicklung ili eng. Sustainable Development) pledira trajno mogući razvoj, usklađen, usmeren prema okolini, kontinuiran i uravnotežen.

U poslednjoj deceniji prošlog veka malo je reči koje su toliko uticale na teoriju i praksu planiranja i usmeravanja društvenog i ljudskog razvoja, na ekološko-envajronmentalnu teoriju i praksu, ali i na druge prirodne i humanističke nauke, kao što je održivi razvoj. Ovaj pojam je „in”, a njegova upotreba u najrazličitijim prilikama i povodima ide gotovo do pomodnosti, tako da je danas (naročito u prirodnim i ekonomskim naukama) svojevrsna poštapalica. Da li je reč o novoj paradigmi, civilizacijskoj promeni ili „zaokretu”, ili možda o nečem starom u novom obliku?

U jednoj ravni ovaj koncept predstavlja krunu višedecenijskih kontroverzi i rasprava o značenju, smislu, sadržaju i drugim važnim aspektima društvenog razvoja; u drugoj, on je najnovija faza u konceptualizaciji problema zaštite životne sredine (ili nova interpretacija starih problema, mahom do sada nerešenih), zaklon od pristupa koji se smatraju prevaziđenima, ali i novo definisanje glavnih, ljudskih i društvenih problema epohe. U osnovnoj ravni ovog koncepta dva momenta su dovela do drugačijeg promišljanja, ali i zaoštavanja globalnog odnosa prema civilizacijskim problemima: nerešenost ekoloških problema koji su doveli u pitanje sam smisao društvenog razvoja i opstanak ljudi i kao nikada do sada zabeležen jaz između nerazvijenih i razvijenih zemalja. Sve ovo izazvalo je i da tenzija u međuljudskim odnosima i relacijama između različitih kultura, postane snažnija, agresivnija.

Izazovi sa kojima se društvo danas suočava nisu samo ekonomske, socijalne, ekološke prirode, nego obuhvataju i vrednosti koje su povezane sa razvojem društva, znanjem, mirom, kreativnošću... Odnos između kulture i održivog razvoja je dvojak: prvo razvoj samog kulturnog sektora (nasleđe, kreativnost, kulturni turizam, zanati i sl.) i drugo, osiguravanje da kultura ima svoje zasluženno mesto u svim javnim politikama, a najpre u onim koje se odnose na obrazovanje, ekonomiju, komunikaciju, socijalnu koheziju, međunarodnu saradnju (UCLA 2010).

2. Koncept održivog razvoja i održivosti

Generalna skupština UN sazvala je 1983. godine Svetsku komisiju koja je već 1987. godine prezentovala ideju održivog razvoja (Sustainable development) u okviru dokumenta „*Naša zajednička budućnost*” („Our Common Future“). Dokument je postao poznatiji pod nazivom „Bruntland izveštaj” (po tadašnjoj premijerki Norveške Gro Harlem Bruntland, koja je predsedavala Generalnoj skupštini). Ovaj izveštaj navodi da je održivi razvoj „razvoj koji izlazi u susret potrebama sadašnjih generacija, pri čemu se vodi računa da zadovoljavanje potreba sadašnjih generacija ne dovede u pitanje mogućnost budućih generacija da zadovolje svoje potrebe” (World Commission on Environment and Development 1987).

Održivi razvoj može se analizirati iz različitih perspektiva, ali sadašnji istorijski trenutak uslovljava, da ukoliko razmišljamo o budućnosti, moramo formirati nedeljivi, snažni trougao ekologije, ekonomije i obrazovanja koje će reflektovati britku, kritičku misao etički i umno osvešćenih pojedinaca. Obrazovanje se tako nalazi pred najvećim izazovom trenutka bitisanja – preispitivanja dogmatskog slepila tehnokratske ideologije, bezpovesne budućnosti ili etičkog pristupa holističkom promišljanju očovečenja čoveka, humanizacije prirode, negovanja kulturne međuzavisnosti i povezanosti, najviše kroz dimenziju interkulturalnog obrazovanja i učenja.

Pojam održivog razvoja izuzetno je fluidan, uslovljen i zavisn od mnogih društvenih promena, te stoga ne postoji njegova precizna definicija nego se sa protokom vremena menja. Kao početna odrednica značajna je definicija sa kraja osamdesetih godina, kada je o održivom razvoju tek krenula diskusija, ali je, ipak, tokom vremena, nastala potreba da se pojam održivog razvoja standardizuje i da se sačini univerzalna lista ciljeva održivog razvoja. Za to je zaslužna organizacija United Nations Development Programme (UNDP). Ova organizacija prva je 2015. godine definisala 17 ciljeva, odnosno ključnih komponenti za održivi razvoj (<https://www.undp.org/sustainable-development-goals>). Plan je, da ukoliko oni budu uspešno realizovani i dostignuti, svet kakvim ga znamo, postane

bolje mesto za život do 2030. godine. Organizacija UNDP smatra da će vidno unapređenje u jednoj oblasti, pospešiti rast i razvoj druge oblasti i stoga izdvaja sledeće izazove koji ujedno predstavljaju i poziv na delovanje: svet bez siromaštva i gladi, dobro zdravlje ljudi, kvalitetno obrazovanje u smislu postizanja inkluzivnog i kvalitetnog obrazovanja za sve čime se snaži i potvrđuje uverenje da je obrazovanje jedno od najmoćnijih sredstava za održivi razvoj, koji obuhvata zaustavljanje svake diskriminacije žena i devojaka. Ovi ciljevi podržani su i negovanjem odnosa čoveka prema životnoj okolini i dalje obuhvataju: čistu vodu, čistu energiju, dostojan rad i ekonomski rast, industriju, inovacije, infrastrukturu. Teži se i smanjenju nejednakosti u prihodima (odnos bogatih i siromašnih), odgovornoj potrošnji i proizvodnji. Alarmantne su i klimatske promene sa uočljivim posledicama na život pod vodom, kao i život na kopnu. Ističu se mir, pravda i jake institucije, međusobno udruživanje u ostvarivanju ciljeva. Iako umreženiji nego ikad, naš svet je ipak, sve više podeljen. Neki regionu uživaju mir, sigurnost i prosperitet, dok drugi padaju u naizgled beskrajne cikluse sukoba i nasilja. Pобољшanje pristupa tehnologiji i znanju, razmena ideja i podsticanje inovacija, koordinacija politike za pomoć zemljama u razvoju, promovisanje investicija za najmanje razvijene, od vitalnog su značaja za održivi rast i razvoj.

U cilju da se ovih 17 tačaka ostvari i da se do 2030. godine ispune planovi propisani strategijom, UNDP je pokrenuo umrežavanje država i u različitim delovima sveta kako bi se sa raznih strana delovalo na ove izazove i poteškoće. Republika Srbija jedna je od država koja učestvuje u ostvarivanju ovih ciljeva. Kako ne postoji univerzalna klasifikacija i generalizacija ciljeva održivog razvoja, postoji prostor za njihovo unapređivanje i nadograđivanje kako elementima ekološke i ekonomske održivosti tako i dimenzijom socijalne i multikulturalne povezanosti koji obezbeđuju da razvoj bude kompatibilan kulturnim i tradicionalnim vrednostima ljudskih zajednica i da doprinosi jačanju njihovog integriteta (Njegovan, Demirović, Radović 2015).

Ukoliko bi se zaista uspostavila zajednička politika „svih evropskih i drugih zemalja, bez dominacije odabranih, ideja održivog

razvoja mogla bi da pruži pozitivne rezultate, jer razvoj društva ide stalno uzlaznom lestvicom, pa svaki stepen na tom usponu može da vodi ili ka vrhu, ili da se sa njega padne” (Đukanović 1996, 185). U tom smislu, naši autori naglašavaju principe na kojima se temelji ideja i zamisao održivog razvoja: predviđanju rizika, sprečavanju uzroka, novom vrednovanju životne sredine, promeni načina ponašanja, promeni načina potrošnje i uspostavljanju potrebnih demografskih institucija i procesa (Đukanović 1996). Pored ove ekološko-ekonomske dimenzije koncept uključuje i socijalnu i kulturnu dimenziju: ideju socijalne pravednosti kao individualnog zahteva za samoostvarenje i sreću u životu. Bez uzimanja u obzir kako ekoloških tako i socio-kulturnih dimenzija čini se da nije osiguran trajan ekonomski i društveni razvoj (Andevski 2006).

U konceptu održivosti povezuju se objektivna, pragmatična razmišljanja (sigurnost temelja života i razvoja) sa etičkim principima. To je normativan, antropocentrični koncept sa orijentacijom na razum, pravo na život, pravednost, samoodređenje, univerzalnu odgovornost i partnerstvo u odnosu na bližnje i prirodu. Odrednice koncepta održivosti su opšte prihvaćene i mogu se naći u većini kultura, međutim, u kom obimu se realizuju i sprovode u život, to je drugo pitanje. Radi se, dakle, o viziji jednog sveta u kome se prirodni resursi obazrivo koriste i pravedno dele, u kome se pravo na samoodređujući, čoveka dostojan život, povezuje sa internacionalnim partnerstvom i odgovornošću. Radi se, ni manje ni više, nego o sposobnosti za budućnost i za preživljavanje čovečanstva i čovečnosti-humanosti na planeti Zemlji.

Bitni ekološki i razvojno politički vodeći principi i kriterijumi održivog razvoja uvek se mogu dopuniti, izdiferencirati sa drugačijom važnošću. Pretpostavlja se i tematizovanje u okviru procesa obrazovanja, ali kako obrazovanje ima vlastitu logiku, odrednice održivosti ne možemo usko razumeti u vidu nekog programa obrazovanja. Ovde je neophodno precizno promišljanje konsekvenci održivog razvoja u procesu obrazovanja dece i odraslih kako putem formalnih oblika, tako i u vidovima neformalnog obrazovanja. Sadašnje ciljeve i praksu obrazovanja možemo evaluirati, koliko se implicate ili eksplicite odnose na

ciljeve ideje održivosti, posebno na, jedan od vodećih, a to je *osposobljenost za budućnost*. U kontekstu navedenog izdvajaju se: princip pomirljivosti sa prirodom, ekonomska nosivost i trajnost, socijalna pravednost, kulturni identitet, globalni zajednički rad (Reissmann 1998).

Ostvarivanje ciljeva održivog razvoja zahteva mnogo novih investicija: u ljude, u tehnologiju, u novu infrastrukturu, u nove obrazovne sisteme, zdravstvenu zaštitu u sve što se tiče izgradnje „budućnosti kakvu želimo” - Postavlja se pitanje: ko će platiti ostvarivanje ciljeva održivog razvoja, ko će voditi aktivnosti socijalnog karaktera u pravcu dugoročne dobrobiti ljudi i prirode? (Praća, Paspalj, Paspalj 2017; Lay 2007).

3. Održivirazvoj—uzordruštvenograzvojasaimplikacijama na obrazovanje

U nacionalnoj i internacionalnoj razvojnoj politici, sa ravni Ujedinjenih nacija (UN), Svetske banke, Evropske unije, teško da postoje projekti i programi koji nisu formulisali zahtev za održivošću. Ekološka udruženja, privredni preduzetnici, razne inicijative za razvoj, prihvatili su pojam i prema njemu usmerili svoje koncepte i razvojne programe. Sve više je savetovanja i naučnih skupova koji razmatraju doprinos vaspitanja i obrazovanja konstruktivnog održivog razvoja, kao uzora društvenog razvoja sa kojim bi se trebalo identifikovati. Školi i pedagozima se u okviru koncepta održivog razvoja daje važna uloga. Ako je moguće da se na trenutak odvojimo od krajnje onespokojavajućeg stanja u kojem se svet nalazi, da se odvojimo od prevashodno naučno-tehnički usmerenog načina postojanja (i opstajanja) čoveka na ovoj planeti, od voluntaristički usmerenog shvatanja ljudske subjektivnosti i zamislimo neku humaniju budućnost za našu planetu i njene stanovnike, tada se susrećemo sa nastojanjima UN da se putem koncepcije *ljudskog razvoja* prevlada privredni i ekonomski aspekt života, a težište stavi na etičke, kulturne i ekološke momente. Program za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP) je u svom prvom izveštaju *Human Development Report* iz 1990. predložio da

...ljudski boljitak treba smatrati ciljem razvitka. Razvojne pokazatelje ne bi se smjelo ograničiti na prihod per capita, već bi trebalo obuhvatiti i podatke o zdravlju (uključujući stope smrtnosti dojenčadi), prehrani, pristupu pitkoj vodi, obrazovanju i okolišu. Treba uzeti u obzir i ravnopravnost i jednakost između raznih društvenih skupina i između spolova, te stupanj demokratske participacije. Pojam trajnosti nadopunjuje pojam ljudskog razvitka pri čemu je najvažnija dugoročna održivost razvojnog procesa, poboljšanje životnog standarda budućih naraštaja te iskazivanje poštovanja prema prirodnom okolišu o kojem ovisi sav život (Delors 1998, 87).

Ovakvo određenje razvoja predstavlja kontekst poimanja smisla i suštine obrazovanja za 21. vek. Obrazovanje se smatra „dijelom novog pristupa problemima, prema kojem ono nije tek jedno od mnogih putova koji vode razvitku, već jedna od njegovih sastavnica i najprečih ciljeva“ (Delors 1998, 87). Obrazovanje bi trebalo da osposobi ljudski rod za preuzimanje nadzora nad vlastitim razvojem, da omogući svima, bez razlike, da „svoju sudbinu uzmu u vlastite ruke kako bi mogli pridonijeti napretku društva u kojem žive, utemeljenjem razvitka na odgovornom sudjelovanju pojedinaca i zajednica“ (Delors 1998, 88).

S obzirom na činjenicu da se nagli privredni rast u kome živimo „...više ne može smatrati idealnim spojem materijalnog napretka i jednakosti, poštovanja ljudskog života i prirodnih resursa koje smo obavezni ostaviti u nasleđe budućim naraštajima“ (Delors 1998, 15), današnje stanje nesigurnosti i neizvesnosti modernog čoveka predstavlja „...zapravo kraj njegovog najluđeg sna da sve može uzeti u svoje ruke i potpuno zagospodariti svojom sudbinom...“ (Đurić 2001, 105). Sa najviše ravni sveta, uobličeno u delovanju UN, dolaze preporuke, apeli i predlozi za ljudski razvoj, za boljitak čitavog čovečanstva. Nije li i do sada „briga za opšte blagostanje čovečanstva“ bila suštinipokretački ili pak glavni činilac modernog tehničkog i naučnog razvitka, koji je u težnji da zadovolji potrebe, (a negde i prohteve) svih ljudi i kultura, završavao u nemilosrdnom obračunu sa prirodom i njenim resursima. Mnogi humanitarni programi i namere za „boljitkom“ završavali su nemilosrdnim

gospodarenjem i iskorišćavanjem prirode, potkopavanjem temelja života sadašnjim i budućim generacijama; a to sigurno ne možemo prihvatiti kao pozitivnu stranu svekolike brige i razvoja.

Poučen negativnim iskustvom, današnji čovek sa oprezom pristupa svim novim programima, pa i humanitarnim. Iza humanosti često se kriju prave namere koje u savršenoj zajednici znanja i moći izmiču kontroli i guraju čoveka da tehničkim izumima i napravama uništava prirodu uz istovremenu brigu za opšte dobro i blagostanje. Ne krije li se možda i u ideji održivog razvoja nova, moderna socijalna utopija (koja će poput niza drugih, već viđenih na pozornici istorije) „bez ikakvog kritičkog podsećanja na veliki grčki ideal čovečnosti” (Đurić 2001, 83) kao zajedničkog uzora i preteču, završiti u licemernoj humanističkoj i pacifističkoj retorici i novom sredstvu za podjarmljivanje nemirnih i neposlušnih ljudi, naroda, kultura? Otuda nije ni malo čudno što se danas sa „...raznih strana otvoreno ukazuje na janusovsko lice modernog naučnog i tehničkog napretka, pri čemu se naglasak sve više pomera ka drugoj strani, onoj tamnoj i ružnoj, koja je nerazdvojni pratilac one prve, bolje i lepše“ (Đurić 2001, 86).

Istina je da škola ne može biti zatvorena pred onim što „tutnji” ispred njenih vrata, samo je problem kako će svojim tradicionalnim formama delatnosti odgovoriti na ove izazove. Izazovi su eksplicitnije nego ikada ranije političke i ekonomske prirode i ono što je nerešivo *generalnom reformom društva*, sada treba da se reši reformom obrazovanja. Obrazovanje se, kao i toliko puta do sada, obračunava sa pedagoški neutemeljenim problemima, pitanjima koja ne odražavaju pravu prirodu obrazovanja i daleko su od nje. Epohalni i nemerljivi značaj obrazovanja u današnjim uslovima delovanja bio bi u razobličavanju namera ove stihije vremena da otkloni lažnu nadu i veru da je „...sve teškoće i opasnosti moguće otkloniti i prevladati jedino pomoću novih, savršenijih i uspešnijih naprava i postupaka” (Đurić 2001, 87), da se prihvatajući hvaljeni „program tehnološke prosvećenosti” opredeli za dinamiku tehničkog razvoja koja „...ne sledi nikakvu tajanstvenu samozakonitost, već sasvim određene procese postavljanja ciljeva i donošenja odluka, koji (proces), čim postanu prozirni, mogu biti podvrgnuti demokratskoj kontroli“ (Đurić 2001, 87).

4. Održivost–uzor za interkulturalnu misao i interkulturalno obrazovanje

U okviru narednih analiza polazno pitanje glasi: *šta koncept održivosti nudi interkulturalnoj misli i interkulturalnom obrazovanju i učenju?*

1. Koncept održivosti *mogao bi* postati društvena vizija sličnog delatnog i orijentacionog značaja kao druge ideje i utopije 19. i 20. veka (ideje ljudskih prava, ideje država sa socijalnim blagostanjem i opštim napretkom putem tehničkog i ekonomskog rasta, ideje socijalizma...). Ovaj koncept *mogao bi* zauzeti „prazno mesto” nastalo zbog pooštrene krize „ideje rasta” (Ilien 1996). Kao vizija koja teži univerzalnoj dimenziji, koncept održivosti *morao bi* stati nasuprot drugim pogledima na svet i snažnih interesnih grupa, uzimati u obzir ljude koji žive u siromaštvu ili jednostavno traže mogućnosti kompenzacije u ličnim i društvenim situacijama krize. Tu je i jačanje fundamentalističko-dogmatskih ideologija, najčešće religioznih, rasističkih ili nacionalističkih, koje se tumače kao reakcija na razaranje kulture i identiteta globalizacijom. Ovakvo gledište svoje implikacije nalazi u intencijama kulturne politike, etabliranju proširenog pojma kulture koji u sebe uključuje radnje iz svakodnevnog života pojedinaca, multikulturalnu i interkulturalnu misao i dijalog. Radi se o pokušaju pronalaženja svetske definicije pojma kulture, koja bi se snažno oslanjala na misao interkulturalnog razvoja – što u najširem značenju predstavlja celokupnost duhovnih i materijalnih, po razumu i po osećanjima različitih osobina, koje karakterišu neko društvo ili neku socijalnu grupu. Pored umetnosti i književnosti interkulturalna dimenzija obuhvata i načine života, osnovna ljudska prava, vrednosne sisteme, tradicije i uverenja, dimenzije koje čine osnovu sadržaja u transdisciplinarnom kurikulumu interkulturalnog obrazovanja i učenja.

2. Ciljevi i kriterijumi održivog razvoja nisu naučno izvodljivi niti iz razvoja prirode, niti iz razvoja društva. Oni sadrže normative tradicije zapadnih utopija, kulturne i političke ideale hrišćanstva, humanizma, liberalizma, socijalizma što *bi sve moglo* dati šansu za široku identifikaciju: ideju pravednosti, ideju skromnog života, ideju slobode i samoodređenja individuumu, ideju dobrog

osećanja *svih* ljudi (intergeneracijska pravednost). Urušava se prigovor „evrocentrizma“, a neguje mogućnost spajanja drugih kultura i drugih kulturalnih krugova. Uzor održivosti širi ove ideje na interkulturalnu dimenziju, interkulturalne intencije i učenje - ideju globalne umreženosti i partnerstva. Ovo širenje perspektiva (globalna perspektiva, perspektiva budućnosti), spoj socijalnih, kulturnih, ekonomskih i ekoloških ciljeva i vrednosti (perspektiva umreženosti) obeležava koncept održivosti, uslovljava njegovu kompleksnost, mnogoznačnu interpretaciju i implikacije na koncepte interkulturalnog obrazovanja i interkulturalnog učenja.

3. Koncept održivog razvoja je otvoren, zahteva interpretaciju na osnovu istorijskih premisa; prikladan je da se na njemu utemelji široki društveni interkulturalni konsenzus, čak i tamo gde su društvene diskusije o tome do sada teško pokretane. Koncept su prihvatili nosioci političkih odluka (internacionalno i unutar pojedinih društava), crkve, radnički savezi, pokreti za očuvanje prirode, delovi privrede. Orijentacija na konsenzus omogućava konceptu održivosti da različita društvena područja dovede u međusobni dijalog i raspravu. Pošto polazi od demokratski organizovanih procesa, *teži* interkulturalnom i društvenom sporazumevanju, povezivanje u jednu demokratsku kulturu je centralni element koncepta održivosti koji je snažno podržan i u procesu interkulturalnog obrazovanja i učenja (Andevski 2006).

4. Koncept održivosti nije gotov program. On *treba* da skicira proces traženja otvoren prema uspehu različitih (ekoloških, ekonomskih, socijalnih i kulturnih) principa, koji mogu biti suprotni jedan drugom. To nije jednostavni model harmonije niti unutar društva niti u pogledu harmonije sa prirodom. Milijarde ljudi ne mogu živeti na zemlji bez masovnog „zahvata“ kako u ekološko kruženje i procese, tako i u međusobne relacije i odnose. Kako ne postoje održivo oblikovane mere „pomirenja“ sa prirodom tako ne postoje ni mere koje bi automatski vodile do višeg kulturnog identiteta ili veće socijalne pravednosti. To implicuje stalnu potrebu da se ove intencije plediraju unutar interkulturalnog obrazovanja i učenja koje će, u određenom vremenu, diskurzivno odlučiti koji projekat možemo proceniti kao *neodrživ* kako u međuljudskim

relacijalima i odnosima tako i prema okolini. Pouzdani, zaključni kriterijumi za održivost ne postoje. U relacijama kulture stalno su prisutni i gotovo neizbežni suprotni interesi i konflikti oko potencijalnih rešenja. Relativna održivost jedne funkcije dovodi u pitanje drugu, što znači da koncept održivosti ne nudi, uprkos mnogim nadanjima, jasna i jednostavna uputstva koja mogu biti značajna za interkulturalno delovanje. Koncept održivosti implicira traženje rešenja problema, postupanje sa problemima i procenu posledica, pravilno ophođenje sa konfliktima, traženje konsenzusa što je sve sadržano i u intencijama interkulturalnih težnji i nastojanja (Andevski 2006).

5. S obzirom na to da je koncept održivog razvoja i održivosti usmeren na temeljnu promenu ponašanja pojedinca, može da se analizira i njegov upliv u nastojanja interkulturalnog obrazovanja. U tom smislu prihvata se tradicija temeljnih ideja obrazovanja, traži spoj samoostvarenja i univerzalnosti (univerzalna humanost), teži se konkretizaciji u odnosima na realne probleme života i stvarnosti pojedinaca u jednom kulturološkom miljeu. Teoretičar obrazovanja Wolfgang Klafki ove probleme označava kao epohalno-tipične, „ključne probleme” sadašnjosti i bliže budućnosti koji po njemu ispunjavaju bitnu, sadržajnu dimenziju koncepta opšteg obrazovanja: pitanje životne sredine, dinamiku svetskog stanovništva, konflikt Severa i Juga, socijalnu nejednakost, pitanje mira (Klafki 1985). Sve navedene dimenzije koje prate savremeni koncept opšteg obrazovanja, u suštini prate kurikulum i dinamiku interkulturalnog učenja. Ne reprezentuje se aditiv opštem programu učenja, nego se radi o tematizovanju procesa traženja, razvoja i dijaloga – intencija interkulturalnog učenja koji bi *mogao* (ali i morao) da se realizuje u školama u procesu poučavanja i učenja. Same škole tako bi *mogle* da postanu model prave društvene realnosti u smislu „škole kao polisa” kako ju je zamislio Hartmut von Hentig (1997).

6. Koncept održivosti nudi interkulturalnom obrazovanju šansu šireg zajedničkog rada sa grupama osoba, institucijama koje su se do sada teško uključivale. Sada je to *postalo* moguće jer se radi kako o ekološkim dilemama tako i o pitanjima kulturnog

identiteta, internacionalne saradnje, razvoja. Koncept formuliše opšti okvir koji spaja ekološko obrazovanje, interkulturalno obrazovanje, političko obrazovanje, tehnološko obrazovanje i oblikuje jedan multidisciplinarni kompleks (Reissmann 1998). Unutar interkulturalnog obrazovanja održivi razvoj nudi mogućnost za integraciju didaktičko-metodičkih koncepata pedagogije, individualnog interkulturalnog učenja i politički orijentisane multikulturalnosti. Uzor održivog razvoja nudi konceptu interkulturalnog učenja mogućnost da razvije u (i između) obrazovnih institucija pojačanu kooperaciju, da ponudi šansu za interdisciplinarnu saradnju, obuhvati zajednički rad ljudi koji imaju različite interese i kompetencije.

5. Funkcije interkulturalnog obrazovanja iz diskursa održivog razvoja – međusobna uslovljenost i povezanost

Značaj i specifičnu ulogu interkulturalnog obrazovanja uslovno možemo opisati *funkcijom kvalifikovanja*, *funkcijom prosuđivanja* (odmeravanja), *refleksivnom funkcijom* i *funkcijom analize* (Mayer 1998; Andevski 2006).

Interkulturalno obrazovanje možemo odrediti kao interdisciplinarno područje prakse koje pripada oblasti opšteg obrazovanja, kome, kao području obrazovanja, pripada zadatak pripremanja za život, otkrivanje sveta i kvalifikovanje onih koji uče. Ono se, kurikularno i didaktički, razračunava sa obrazovnim i socijalnim vrednostima stručnih znanja, moralnih normi, vodećih ideja i društvenopolitičkih strategija u multikulturalnom kontekstu i međusobnim odnosima ljudi (Andevski i sar. 2018; 2020). Kada se radi o diskursu održivosti, ovu odrednicu interkulturalnog obrazovanja možemo prihvatiti samo ako se zaista uvažava i *odnos čoveka i prirode*. Radi se o pokušaju novog, drugačijeg promišljanja čovečanstva, njegove dosadašnje istorije, tehnokratske sadašnjosti (i budućnosti), odnosa prema vodećim socijalnim vrednostima, idejama, strategijama.

Aktuelna duboka kriza u multikulturalnim odnosima (agresija, mržnja, ratovi) ima logičan sled i u bezumnom projektu

porobljavanja prirode. Rešenje ove krize bio bi epohalni događaj osvešćenja i otrežnjenja, temeljni događaj čovekovog umnog i misaonog sazrevanja, duhovnog prerastanja stega i okova mržnje, agresije, konflikta. Ovo istovremeno znači i nadržavanje (sada usko postavljene) funkcionalne odrednice interkulturalnog obrazovanja i znanja usmerenog samo na neposredno održavanje života i osnovne egzistencije. Vrednost dobija suštinsko znanje, ono koje seže u ontološki karakter stvari i otvara smisao i vrednost realizovanja postavljenog konteksta – *promene odnosa među ljudima i kulturama, ali i prema prirodi koja ga okružuje*, kao promene samorazumevanja čoveka, njegovog mesta i uloge u univerzumu. Sve je u službi tog vrhovnog ostvarenja! Problem je u tome što ovakvih promena i pomaka u ovom smislu i ozbiljnijeg napretka nije bilo ni u novovekovnom razvoju čoveka ni u samim koncepcijama interkulturalnog obrazovanja izuzev u praznoj retorici sa dobrim namerama metodičko-stilskog karaktera.

Interkulturalno obrazovanje, koje prati intencije održivosti, biće oslobođeno strogo mehanicističkog pristupa stvarima i pojavama. Tek tako će, u svojim područjima uobličanim u okvire najvažnijih vrednosti i ideala, moći da odgovori i zahtevima održivog razvoja. Održivi razvoj u interkulturalnom obrazovanju vidi mogućnost svog realizovanja, a samo interkulturalno obrazovanje, pod pretpostavkom da usvoji održivi razvoj za svoj uzor, moglo bi dobiti značajnu funkciju kvalifikovanja ljudi svih nivoa starosti (dece, mladih i odraslih) za odgovorne međusobne rasprave i odgovorno ponašanje. U tom smislu na „normativnoj ravni tematizuju se vrednosti kao inter- i integrativna pravednost, odgovornost prema budućnosti i retinitet” (Mayer 1998, 37).

Interkulturalno obrazovanje prihvatanjem uzora održivog razvoja dobilo bi značajnu funkciju obrade i razvijanja različitih dimenzija održivosti, oblikovanjem različitih strategija i instrumenata, realizovanjem konkretnih tema važnih za proces učenja i poučavanja, kao i posredovanja (onome koji uči) potrebnih stručnih znanja i informacija kako bi se osposobio za učešće u javnom, međusobnom i ekološkom diskursu, odnosno kvalifikovao za savlađivanje konkretnih zahteva svakodnevice unutar multikulturalnog miljea.

Funkcijom prosuđivanja (odmeravanja) interkulturalno obrazovanje pokušava da odgovori na pitanje: šta je pravedno(st)? Ovaj pojam smatra se jednom od najvažnijih dimenzija multikulturalnih relacija pojačanih i intencijom održivosti. Učesnicima obrazovnog procesa u tom smislu je neophodno predložiti moguće moralne konflikte. Samo u oblasti etičke dimenzije održivog razvoja mogu se otvoriti četiri generalna problema (ima ih naravno, znatno više), *etike i morala* koji zahtevaju odgovarajuće odmeravanje različitih premisa, vrednosti i delovanja koje bi trebalo da uvaži koncept interkulturalnog učenja.

Prvi utvrđuje moralne probleme zbog konflikta između moralne zapovesti (naloga) na jednoj i nemoralnog poticaja (nagona) na drugoj strani. Paradigmu ovome nalazimo u konfliktu interesa savremenog čoveka sa visokim standardom života, za neposrednim zadovoljavanjem potreba (i prohteva) i zahteva budućih generacija. Konflikt nastaje i iz interesa svekolikog čovečanstva za „boljim” životom, materijalnim komforom i izobiljem, sa jedne strane, sa moralnim i kategoričkim imperativom *pravednosti* sa druge strane, u sada već do krajnjih granica dovedenih kako međuljudskih relacija i odnosa tako i odnosa prema prirodnim resursima.

Da li je savremeni čovek zauvek ili samo privremeno odbacio ideal pravednosti, ali i druge ideale kojih je kroz istoriju bilo više (npr. veliki ideal čovečnosti, opšteg dobra, prirodnog prava)? Radi se zapravo o preispitivanju *odgovornosti* čoveka kako prema svojim savremenici tako i prema generacijama koje dolaze. Tako je u osvešćenom umu već uveliko „prevagnulo uverenje da nasleđena hrišćanska etika nije dovoljna ...[...] pa se naglo povećava broj pokušaja sistemskih razrade ‘imperativa nove vrste’ ili ‘analitičke etike’... Najpoznatiji, ali i najosporavaniji takav primer predstavlja ‘etika budućnosti’ ili ‘etika za čitavo buduće čovečanstvo’ čije je težište u odnosu čoveka prema prirodi i širem krugu još nerođenih naraštaja.” To pretpostavlja balansiranje između odgovornosti, kao moralne vrednosti i neposrednog zadovoljenja potreba u jednom procesu prosuđivanja (Jonas 1979).

Drugi moralni problem nastaje iz odnosa između moralnih procena i njima relevantnih empirijskih činjenica. Pretpostavljamo

da jedna etička refleksija mora biti povezana sa empirijskim činjenicama, pošto se samo iz normi ne može dedukovati procena konkretnog delovanja. Pri tome se odmerava jedno pitanje: koji podaci se smatraju relevantnim i kada su oni dovoljni za odluku o delovanju.

Važno je istaći da su kod moralnog delovanja u društvu jednako važni i motivi i rezultati delovanja. Ako je „motiv delovanja nemoralan i najpozitivniji rezultati mogu biti moralno sumnjivi i obezvređeni” (Mišković 2003, 107). Međutim, ova opšta moralna načela imaju specifično ispoljavanje u oblasti interkulturalne etike, tako da Andrej Kirn uočava da je za ovu etiku mnogo važniji pozitivni učinak nego uloga štiva delovanja. Za

autonomnu interkulturalnu etiku Kantov bi kategorički imperativ, koji važi za moralno ponašanje među ljudima, mogao glasiti ovako: nikad ne tretiraj prirodne entitete samo kao sredstvo za svoje sopstvene svrhe; postupaj s njima tako da tvoje postupanje može postati opšti zakon koji garantuje trajan opstanak ljudskog roda i života uopšte (Kirn 1996, 172-173).

Treći problem može da nastane iz konflikta između *različitih vrednosti*. Jedna ista situacija može da bude važna i može da bude mesto dodira više vrednosti. Na primer, u pogledu sprovođenja jedne od najvažnijih odrednica interkulturalnosti - *pravednosti* iz aspekta održivog razvoja „može se pojaviti konflikt i moralna dilema između slobodnog razvoja ličnosti i više dimenzija održivosti: retinitet, globalitet, intergeneracionalnost, takođe može da se utvrdi moralna dilema. I unutar jedne dimenzije može da postoji protivljenje, npr. između ekonomskog, ekološkog i socijalnog momenta (Mayer 1998).

Četvrti problem nastaje pri dokazivanju moralnih normi. Iako je temeljna vrednost kao pravednost opšte poznata i priznata, javlja se ipak potreba racionalne rasprave o ovoj vrednosti, naročito ako se na osnovu nje izvodi određeni uzor (ideal). Potrebno je obrazložiti dilemu: šta se razume unutar pravednosti i kako se princip pravednosti može utemeljiti. Princip održivog razvoja, upravo zbog toga, dostiže veliki konsenzus jer se potreba održivog

ophođenja sa prirodom, sa „opšte priznatom vrednošću pravednosti zasniva unutar i između generacija. Etika ovog uzora pokazala se kao utilitaristička, poslednji pokazatelj blagostanja čoveka“ (Mayer 1998, 40), te stoga postoji usaglašenost pravednosti kao centralne tačke interkulturalnog učenja. Čovečanstvo je danas svesno potrebe jedne socijalne i ekonomske pravde, unutar i među narodima“ (Mišković 2003, 32), za menjanjem mehanicističkog pogleda na svet, dualističkog, eksploatatorskog i manipulativnog. Radi se o priznavanju „činjenice da se unutar antropocentričke etike odvijao razvoj koji pokazuje stalni trend širenja socijalnog prostora za važenje zajedničkih socijalnih normi (Mišković 2001, 103).

To znači da se u jednom holističkom pristupu naglašavaju „međusobne moralne obaveze i veze između ljudi, životinja i biljaka, kao ravnopravnih članova jedinstvene biotičke zajednice“ (Mišković 2001, 106). Pri tome, koncept interkulturalnog učenja uvažava specifičnosti socijalne dimenzije čoveka, njegovu potrebu za socijalizacijom, individuacijom, kulturnim identitetom.

Iako održivi razvoj *teži* da ponudi interkulturalnom obrazovanju polje razmišljanja, smisaono, otvoreno za konsenzus, da razmotri društvo sposobno za budućnost u jednom diskurzivnom procesu, ipak moralne vrednosti i premise nisu oslobođene mogućih dilema. Moralno ispravni načini delovanja ne proizilaze iz opštih načela, niti iz jednog „ili – ili“ odnosa, nego su češće rezultat procesa prosuđivanja (odmeravanja) i usaglašavanja divergentnih interesa. Uloga interkulturalnog obrazovanja bila bi u pružanju pomoći pri odmeravanju mogućih moralnih konflikata. Pored razumevanja etičkih premisa i vrednosti održivog razvoja čini se da je centralni zadatak, posredovanje etičke sposobnosti diskursa u kome će se pitanja multi- i interkulturalnosti tematizovati i reflektovati u brojnim stajalištima i ophođenjem sa konkurentnim vrednostima i hijerarhijom vrednosti (Andevski 2006).

Jedan od preduslova održivog interkulturalnog diskursa među ljudima je i samosvesno mišljenje. Savremeni čovek danas sve više gubi oslonac u mišljenju, a bez živog jezika i spekulativne misli nema ni istinskog sporazumevanja među ljudima. U međusobnom

dijalogu neophodno je otići dalje od pozitivnih osećanja, ukazivanja na ono što je poželjno i što bi jednom trebalo da se ostvari.

Refleksivna funkcija u međusobnim relacijama diskursa održivosti i interkulturalnog obrazovanja uslovljena je i povezana sa određenim kulturnim i vremenskim kontekstom. To znači da on polazi od određenih pretpostavki, određenih premisa tradicije i vrednosti, postavlja prioritete i analizira povezanost. Glavna vrlina, ovde *pravednost*, zahteva tumačenje i konkretizovanje u specifičnim kontekstima, pojašnjavanje pitanja šta je pravedno s obzirom na „različite potrebe, sposobnosti, mogućnosti i šanse grupa ljudi, država, generacija. Iz toga proizilaze normativna razmišljanja, stvara se opšte merilo rasuđivanja koje mora da se osloni na različite zakonitosti i konkretne uslove datog sveta života i delovanja” (Mayer 1998, 41).

Odgovornost prema drugim kulturama i ljudima otuda nije konkretan opis stanja, nego dinamičan proces koji stalno treba stimulirati i podržavati. On je uzajamno povezan sa vlastitim kontekstom, sledi lične predstave, mogućnosti delovanja i kompetencije. To takođe znači da psihološku dimenziju našeg ophođenja sa drugima, eksplicite treba da učinimo temom interkulturalnog obrazovanja. Lični odnos prema problemima drugih, bitno je određen afektivno-emocionalnim učešćem, osećanjem krize (strah, bespomoćnost), strategijom odbrane, nadom i strepnjom u odnosu na budućnost, ali i pozitivnim aspektima subjektivnog doživljaja drugih.

Funkcija analize sledi iz svih navedenih razmišljanja na temelju kojih možemo zaključiti da je kvalifikaciju, prosuđivanje i refleksiju kao funkcije interkulturalnog obrazovanja, potrebno izgrađivati na empirijskoj osnovi koja zahteva kognitivnu, moralnu i delatnu kompetenciju učenika, kako bi se, kao željeni momenat, oblikovalo njegovo odgovorno ponašanje prema sebi, prema drugima kao i prema okolini.

Teškoće koje se ovde pojavljuju nagoveštavaju da se ispravno prosuđivanje i refleksija još dugo neće moći realizovati jer je danas još uvek teško postići da *samosvesno mišljenje* postane školski obrazac mišljenja koji bi se nastavio ili nadovezao na

preovlađujući naučnotehnički usmeren istraživački poduhvat. Današnji čovek je u dubokoj krizi *samorazumevanja*, u potrazi je za izgubljenim identitetom i u traženju mogućeg raspleta treba poći odatle. Ako uvaži ove premise u svom istraživačkom poduhvatu, interkulturalno obrazovanje može doprineti procesu sistematizovanja i generalizovanja znanja, diskurzivnom razumevanju multikulturalnih pitanja i konačno, mogućim, odgovornim ponašanjem.

Uslov za ovo je otkriće *logosne strukture mišljenja* u kome se krije prava *sušтина mišljenja*, ovde shvaćenog „sveobuhvatno, u njegovoj ontološki utemeljenoj umnoj dimenziji, iz čega sledi da um i razum podjednako pripadaju logosu, da logos u sebi bezuslovno udružuje spekulativno-sintetičku moć sa diskurzivno-analitičkom funkcijom” (Đurić 2001, 81-82). Ovde se logika shvata kao logika u najširem smislu reči – kao logika otkrića (Đurić 2001, 82).

U kontekstu ovakvih kretanja, postavljaju se i novi zahtevi interkulturalnom vaspitanju i obrazovanju koji najpre plediraju negovanje i poštovanje individualnih talenata i razlika, na široko postavljenom kurikulumu orijentisanom prema holističkom obrazovanju učenika. U jednom decentralizovanom okviru delovanja promoviše se i pozdravlja raznolikost koju stalno treba štiti, negovati, podsticati, nikako gušiti i napuštati. U tom smislu očekuju se i stalne promene u kontekstu interkulturalnog učenja, promene usmerene prema budućnosti jednako koliko i na sadašnjost ali i uz uvažavanje iskustava iz prošlosti. Nadogradnja i promene u interkulturalnom učenju treba da se oslanjaju iz nade u bolje sutra umesto iz straha da će se izgubiti u stalno rastućim nedoumicama aktuelnih dešavanja (Andevski i sar. 2022).

6. Zaključak

Kako oni koji odrastaju reaguju na probleme koji prate multikulturalnu i interkulturalnu dimenziju bitisanja današnjeg čoveka, i sa tim povezano pitanje sigurnije budućnosti, bitno je utisnuto ličnim konceptom svakog pojedinca, samokompetencije koju neguje kako prema drugima tako i prema okolini, tj. ocenom vlastite kompetencije (self efficacy) i delotvornosti delovanja

(locus of control), ličnog osećanja odgovornosti (personal responsibility) i individualne strategije izvršenja pri ugrožavanju drugih ljudi, ali i okoline (coping) u kojoj zajedno egzistiraju. Jastvo (Selbst) postavlja zadatak integrisanja *moći* (kompetencije) i *hteti* (motivacija) u koherentnu sliku vlastite ličnosti. Delovanje koje je

usmereno ciljem, može samo tada uspešno da se isplanira i ispuni, kada se opažanje, mišljenje, osećanje i ponašanje međusobno ne blokiraju, nego u svom zajedničkom delovanju utemeljuju jedinstvenu orijentaciju delovanja i istovremeno su povezani sa centralnim aspektima osećanja lične vrednosti (Mayer 1998, 42).

Umreženost ekologije, ekonomije i društva u uzoru održivog razvoja zahteva više nego ikada integrisanje različitih aspekata vlastitog sveta života ljudi; npr. interes za zdravu okolinu, za očuvanje radnog mesta, za slobodnim vremenom, solidarnošću sa drugim ljudima u koherentnu sliku ličnosti, iz kojih slede implikacije za interkulturalno obrazovanje, učenje i delovanje. Stoga je razumljivo zašto refleksivnoj i delatnoj funkciji interkulturalnog obrazovanja mora snažnije nego do sada da se posveti posebna pažnja. Pošto se ona izvodi iz uzora održivog razvoja, iz delimično divergentnih mogućnosti delovanja, proces interkulturalnog poučavanja i učenja treba da je usmeren na kompetenciju delovanja u smislu ophođenja sa divergentnim mogućnostima delovanja.

Tokom poslednjih decenija učenje je pod snažnim pritiskom znanja i informacija, koji su znatno povećani i dalje rastu vrtoglavom brzinom. Najčešće je to pragmatičko, naučnotehničko znanje sa kojim poslenici u obrazovnom procesu teško mogu da se nose. Sa ovom lavinom u korak ide i iluzija da se umnožavanjem znanja smanjuje i nestaje neznanje. Pre bi se moglo zaključiti obrnuto „da se neznanje sve više povećava i umnožava što više znanje raste i napreduje... znanje uvek pretpostavlja neznanje i uvek ostaje vezano za njega... ono dobija na snazi i važnosti tek iz odnosa prema neznanju“ (Đurić 2001, 68).

Ako ovaj stav pravilno analiziramo i dovedemo do krajnjih konsekvenci u kontekstu interkulturalnog obrazovanja i učenja, možemo delimično razjasniti toliko čestu pojavu u našim empirijskim nalazima, o tome da svestili znanje vezano za dimenziju interkulturalnosti, ne znači i adekvatno ponašanje u skladu s time. Između interkulturalnog znanja i interkulturalnog delovanja ne postoji ona savršena celina koju je još Platon uočio da „znanje znanja i neznanja” čini ljude zaista mudrim i da prevazilaženjem funkcionalne usmerenosti naučnotehničkog znanja čovek može menjati najpre samog sebe, a potom i delovanje u svome okruženju.

Pojam interkulturalnog delovanja pretpostavlja da se osobama koje deluju, uobliče mogućnosti, norme i pravila kao i ciljevi i sredstva na osnovu kojih oni deluju ili treba da deluju; da se ispita njihova važnost u odnosu na samu osobu koja deluje, njeno sopstveno „znati” i „moći”. Pojam kompetencije naglašava sposobnost delovanja koje prevazilazi situaciju, ali ne predviđa uvek jasno formiranu primenu. Interkulturalna kompetencija, u kontekstu održivog razvoja zahteva prepoznavanje različitih opcija delovanja, sprovođenje ličnih odluka delovanja, njihovo kritičko reflektovanje. Ovo je moguće jedino pod uslovom da samu refleksivnost oslobodimo površne utilitarnosti i ponovo uspostavimo „spekulativno-sinoptičke funkcije mišljenja nepovratno žrtvovane za račun njegove diskurzivno-analitičke moći. Jer je bez one regulativne funkcije, ova samokritička moć isto toliko slepa koliko i prazna” (Đurić 2001, 69).

Tek kada (i ako) interkulturalno obrazovanje ovlada smislom za celinom ljudskog znanja i ovlada umno shvaćenom suštinom mišljenja koje će zahvatiti oblast pravog ontološkog smisla i vrednosti života (a ne samo oblast njegove tehničke racionalnosti, kao do sada), moći će zaista refleksivno da promišlja probleme održivog razvoja kao novog koncepta, koji teži povezivanju globalne interkulturalne politike sa javnim diskursom o okolini. Samo tada može interkulturalno obrazovanje, svojim anticipatorskim karakterom, odgovoriti visokoj kompleksnosti i brojnim, nepredvidivim situacijama stvarnog života.

Odgovori koje smo želeli da damo na pitanja i dileme funkcije interkulturalnog obrazovanja u diskursu održivosti, ne odlikuju se nekom tananošću i većom misaonom produbljenosti. Čak i kada se čini da su pred očima blesnuli vidici mogućih razrešenja, već sledeće upitanosti vraćaju nas začaranom krugu novootvorenih razmatranja. To je, moguće, posledica nerešene *krize samorazumevanja čoveka* u njemu nedostojnom svetu tehnokratske racionalnosti. Dokle god ona bude i sama budućnost čoveka, stajće on jednako daleko od ovog svog nasušno potrebnog samorazumevanja. Tako čovek gubi i značajni orijentir za razumevanje drugog i drugačijeg, pa i mogućnost razumevanja i organizovanja planetarnog, globalnog poretka na Zemlji.

Literatura

- Andevski, Milica. 2006. *Ekologija i održivi razvoj na putu ka društvu učenja*. Novi Sad: CEKOM-books.
- Andevski, Milica, Budimir-Ninković Gordana, i Banić Branislav. 2018. „Mogućnosti interkulturalnog učenja.” U *InterKult 2017*, urednice L. Spariosu, I. Ivanić i V. Petković. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
- Andevski, Milica, Budimir-Ninković Gordana, i Banić Branislav. 2020. „Kompetencije i interkulturalne kompetencije u nastavi.” U *InterKult 2019*, urednici S. Ilić, T. Čužić, i C. Kasa. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
- Andevski, Milica, Banić Branislav, i Budimir-Ninković Gordana. 2022. „Komunikacija kao spona ka interkulturalnom dijalogu.” U *InterKult 2021*, urednica S. Ilić. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.
- Delors, Jacques. 1998. *Učenje blago u nama. Izvešće UNESCO međunarodnog povjerenstva za razvoj obrazovanja za 21. Stoljeće*. Zagreb: Educa.
- Henting, von Hartmut. 1997. *Humana škola*. Zagreb: Educa.
- Ilien, Aleksandar. 1996. *Bildungsperspektiven jenseits des Wachstums?*. DGU – Kehrachten.
- Jonas, Hans. 1979. *Das Prinzip Verantwortung. Versuch einer Ethik für das technologische Zeitalter*. Frankfurt/M.: Insel.

- Klafki, Wolfgang. 1985. *Neue Studien zur Bildungstheorie und Didaktik*. Weinheim. Basel.
- Kirn, Andrej. 1996. „Od antropocentrične ka ekocentričnoj etici.“ U *Ekologija i etika*. Beograd: Eko centar.
- Lay, Vladimir. 2007. „Održivi razvoj i vođenje.“ *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 16: 1031-1053.
- Đukanović, Mara. 1996. *Životna sredina i društveni razvoj*. Beograd: Elit.
- Đurić, Mihailo. 2001. *Poreklo budućnosti Evrope. Odiseja drevne filozofske ideje*. Beograd: SANU.
- Mayer, Jürgen. 1998. „Die Rolle der Umweltbildung im Leitbild nachhaltiger Entwicklung.“ In *Nachhaltigkeit und Umweltbildung*, edited by A. Beyer. Hamburg: Krämer.
- Mišković, Milan. 2001. *Omladina i ekologija*. Šabac: Zaslon.
- Mišković, Milan. 2003. *Sociologija*, Beograd: Službeni glasnik.
- Njegovan, Zoran, Demirović Dunja, i Radović Gordana. 2015. „Upravljanje održivim razvojem ruralnog turizma u Vojvodini.“ *Škola biznisa* 1:1-12.
- Prača, Nebojša, Paspalj Miodrag, Paspalj Dušanka. 2017. „Ekonomska analiza uticaja savremene poljoprivrede na održivi razvoj.“ *Oditor* 3(1): 37-51.
- Reissman, Jens. 1998. „Nachhaltige, umweltgerechte Entwicklung, Chance für eine Neuorientierung der (Umwelt)Bildung. Entwurf eines Rahmenkonzepts.“ In *Nachhaltigkeit und Umweltbildung*, edited by A. Beyer. Hamburg: Krämer.
- UCLA. 2010. *Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development*. Mexico.
- United Nations Development Programme (UNDP). Sustainable Development Goals.
- UNESCO. 2006. *Guidelines on Intercultural Education*. Paris.
- United Nations Development Programme (UNDP). 2024. Sustainable Development Goals.
- World Comision on Enwironment and Development. 1987. *Our Common Future*. Oxford: Oxford University Press.